

УДК 316.483

І. Бекешкіна,
кандидат філософських наук

ДОНБАС ЯК ОСОБЛИВИЙ РЕГІОН УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості громадської думки населення Донбасу порівняно з іншими регіонами України. Відмінності стосуються насамперед зовнішньополітичних орієнтацій, самоідентифікації, ставлення до війни з Росією. Водночас показано, що Донбас є не однорідним регіоном, а фрагментованим, де співіснують різні, часто полярні позиції, проте проукраїнські переважають.

Ключові слова: Донбас, зовнішньополітичні орієнтації, регіональна та загальнонаціональна самоідентифікація, війна з Росією.

В статье рассматриваются особенности общественного мнения населения Донбасса в сравнении с другими регионами Украины. Различия касаются прежде всего внешнеполитических ориентаций, самоидентификации, отношения к войне с Россией. В то же время показано, что Донбасс не является однородным регионом, а фрагментизированным, где сосуществуют различные, зачастую полярные позиции, однако проукраинские преобладают.

Ключевые слова: Донбасс, внешнеполитические ориентации, региональная и общенациональная самоидентификация, война с Россией.

The article deals with the peculiarities of the Donbas public opinion in compare with other regions of Ukraine. The differences concern first of all foreign orientations, self-identifications, assessment of the war with Russia. At the same time research results prove that Donbas is not a homogeneous region on the contrary, it consists of different, even polar views, but mostly they are pro-Ukrainians.

Keywords: Donbas, foreign orientations, local and national self-identifications, war with Russia.

Трагічні події, що сталися на Донбасі, – сепаратистський заколот, збройне захоплення територій, утворення так званих “ДНР” та “ЛНР”, справжня війна, з участю російських військових – усе це поставило цей регіон у центр уваги не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Ситуація, що сталася на Донбасі, нагальна необхідність прогнозувати розвиток подій та розробляти рекомендації щодо державної політики з усією гостротою ставить перед дослідниками питання щодо особливостей цього регіону, передусім у його “людському” вимірі.

Слід зазначити, що на початку плани так званої російської весни не обмежувалися Донбасом, а включали вісім областей сходу й півдня – окрім Донецької та Луганської, ще й Одеську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську, Запорізьку й Харківську, що об’єднувалися кремлівськими ідеологами у так звану “Новоросію”. Російські “стратегі” вважали, що після зміни влади у Києві у цих областях, які негативно сприймали київський Майдан та нову владу, відбудуться масові виступи населення, що призведуть до “возз’єднання” Новоросії з Росією. При цьому подібні плани значною мірою ґрунтувалися на реальних відмінностях центрально-західних та південно-східних областей України, що їх засвідчували результати соціологічних досліджень.

Справді, традиційна Україна була поділена по лінії Захід–Центр, з одного боку, та Південь–Схід – з другого, за такими показниками, як зовнішньополітичні орієнтації (вибір інтеграції з ЄС або Митним союзом), за ставленням до перспективи визнання російської мови другою державною, чи принаймні офіційною, за політичним вибором (Захід та Центр переважно підтримували одні політичні сили, Південь–Схід – інші). Отож, на підставі цих відмінностей переважно російськомовні регіони Півдня й Сходу були віднесені російськими ідеологами до так званого “русского мира”, що має за сприятливої нагоди від’єднатися від “чужої” їм України і утворити на території цих восьми областей “Новоросію”, щоб потім влитися до “близької” їм Росії.

Життя довело неспроможність цієї концепції, оскільки у більшості цих областей або взагалі не виникло відчутних сепаратистських рухів (Дніпропетровська, Запорізька області), або ж вони були вчасно поборені проукраїнськими силами місцевих активістів (Одеська, Харківська, Миколаївська, Херсонська області). І навіть у Донецькій та Луганській областях сепаратистам вдалося завоювати значну частину території лише завдяки прямому збройному втручанням Росії.

Власне, хибність концепції “Новоросії” та “руської весни” була аргументовано засвідчена у дослідженні “Думки та погляди Півдня та Сходу: квітень–2014», проведеному Київським міжнародним інститутом соціології¹. На ключове запитання “Чи підтримуєте Ви думку, що Вашій області слід від’єднатися від України та приєднатися до Росії?” загалом позитивно у восьми областях Півдня–Сходу відповіли 15% (проти – 70%). Проте чітко виділилися дві області із значно вищими сепаратистськими поглядами – Донецька та Луганська, де, відповідно, 27% та 30% висловилися за відокремлення від України. Так само значно вищим виявився відсоток тих, хто був готовий вийти на вулицю і підтримати мітинги на підтримку приєднання регіону до Росії – 25% і в Донецькій, і в Луганській областях. В інших областях така готовність була значно нижчою – від 3% у Херсонській області до 15% у Харківській. Проте слід підкреслити, що і в Донецькій, і в Луганській областях проросійські настрої все ж були у меншості: проти відокремлення від України та приєднання до Росії було в обох областях по 52%, і у

¹ Дослідження “Думки та погляди населення Півдня та Сходу України: квітень 2014 року” було проведене Київським міжнародним інститутом соціології 8–16 квітня 2014 р. у кожній з восьми областей Півдня та Сходу України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька та Донецька області). У кожній області було опитано по 400 респондентів за вибіркою, репрезентативною для дорослого населення області (18 років і старше). Див. : http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html

мітингах на підтримку приєднання до Росії більшість не збиралася брати участь (65% у Донецькій області і 61% – у Луганській. А загалом у Донецькій та Луганській областях (на відміну від інших областей) отримала підтримку ідея федералізації України (відповідно, майже 39% і 42%).

У інших питаннях дослідження теж виявило відмінності Донецької та Луганської областей від інших областей Півдня й Сходу, особливо у ставленні до Росії. В усіх інших областях вважали, що Росія незаконно втручається у внутрішні справи України, а от у Донецькій та Луганській областях таку думку поділяла меншість – 33%. Так само лише в цих областях переважає думка, що “Росія справедливо захищає інтереси російськомовних громадян на Південному Сході (47% у Донецькій області і 44% у Луганській). Більше того, значна частина населення у Донецькій та Луганській областях підтримувала введення в Україну російських військ (19% у кожній з областей). Проте зазначимо, що приєднатися до армії РФ були згодні лише 3,5% у Донецькій області і 2,5% – у Луганській.

Дослідження також побіжно засвідчило, наскільки ефективною виявилася у цих областях проросійська пропаганда (як російських телеканалів, так і тих, що контролювалися олігархами від Партії регіонів). В опитуванні йшлося про утиски прав російськомовного населення. Так от цікаво, що з твердженням щодо наявності подібних утисків в Україні погодилося майже 40% у Донецькій області і 30% – у Луганській. Проте на запитання про такі утиски конкретно у своєму регіоні відповіли лише 5% у Донецькій області та 3,5% у Луганській.

Водночас слід зазначити, що з ключового питання цивілізаційного вибору – інтеграційний рух до Європи чи Росії та СНД – на час опитування на Півдні–Сході переважала підтримка східного вектора. На запитання щодо голосування на уявному референдумі про вступ до Європейського Союзу чи до Митного союзу більшість населення восьми опитаних областей висловилися б на користь Митного союзу (25% – за вступ до ЄС, 47% – за Митний

союз). Щоправда, і тут найвищий відсоток за вступ до Митного союзу дали Донецька (72,4%) та Луганська (64%) області, проте слід зазначити, що у квітні 2014 р., хоча і з меншою перевагою, хоча і не у всіх всіх областях Півдня–Сходу, але все ж традиційна орієнтація цього регіону у східному напрямі переважала.

Отже, зафіксуємо найбільш важливі показники громадської думки жителів Півдня–Сходу і тотожностей і відмінностей думок мешканців Донецької та Луганської областей. Жодна з областей Півдня–Сходу не висловила наміру відокремитися від України та приєднатися до Росії (хоча в Донецькій та Луганській областях за це висловилося близько 30% населення). Донецька і Луганська області виявили значно більшу прихильність до політики Росії, ніж решта областей Півдня–Сходу, проте не підтримали введення російських військ. Донецька і Луганська області виявили значно більшу сприйнятливості до антиукраїнської, проросійської пропаганди. Важливий висновок, що випливає з дослідження – що не існує єдиного Півдня–Сходу, причому істотно відрізнявся саме Донбас. Водночас на період проведення опитування у квітні 2014 року Південь–Схід переважно були спільні з Донбасом у підтримці східного вектора інтеграції (Митний союз, Росія, СНД), на відміну від Заходу–Центру, що прагнули до інтеграції в європейському напрямі.

Рік, що минув після дослідження квітня–2014, істотно змінив країну. Агресія Росії, захоплення Криму й реальне вторгнення російських військових на Донбас змінили східний вектор зовнішньополітичних орієнтацій населення України. Громадська думка населення Східного та Південного регіонів стала дедалі більше наближатися до показників Центрального регіону, а Донбас дедалі більше виявляв свою окремішність. Фактично вісь Захід–Схід перестала існувати; натомість лінія розлому перемістилася на кордон Дніпропетровської та Донецької областей.

У січні 2015 р. Фонд “Демократичні ініціативи” спільно з фірмою “Ukrainian Sociology Service” провів соціологіч-

не опитування, репрезентативне для 11 виділених регіонів України². Опитування засвідчило значні зміни, які відбулися за рік насамперед у регіонах Півдня та Сходу та відсутність значних змін на Донбасі. І тепер Донбас ще більше віддалився від Півдня та Сходу України.

У ключовому питанні – як населення хотіло б бачити майбутнє свого регіону – громадська думка населення у Донецькій області майже не змінилася: у квітні минулого року 27% опитаних у Донецькій області воліли б, щоб їхня область відділилася від України та приєдналася до Росії; у січні бажаючих відлитися було 35% (щоправда, з них 15% висловилися за приєднання до Росії, а 20% хотіли б утворення незалежної від України держави). А от у інших регіонах Півдня та Сходу порівняно з квітнем 2014 р. бажання відокремитися від України та приєднатися до Росії різко зменшилося: у Дніпропетровській області з 7% до 1%, у Запорізькій – з 6% до 2%, у Одеській – з 7% до 4%, у Харківській – з 16% до 2,5%, а у Миколаївській було 7%, а в січні в опитуванні не виявилось жодного.

Важливою ознакою державності є національна ідентифікація: співвідношення ідентифікації регіональної та загальнодержавної. За останній рік різко зросла загальнодержавна ідентифікація – з 51% у липні 2013 р. (дані моніторингу Інституту соціології, липень 2013 р.) до 73% у січні 2015 р. Ці зміни сталися насамперед за рахунок зниження регіональної ідентифікації у Східному та Південному регіонах України. Проте в Донецькій області й у опитуванні, проведенному у січні 2015 р., переважала регіональна ідентифікація (табл. 1).

² Дослідження проведено Фондом “Демократичні ініціативи” імені Льва Кучеріва спільно з соціологічною службою “Ukrainian Sociology Service” з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. Було виділено 11 регіонів України, в кожному опитано по 400 респондентів (загалом опитано 4413 респондентів). У Криму та Луганській області опитування не проводилося. У Донецькій області половина респондентів була опитана на територіях, контрольованих Україною, половина – на території окупованій “ДНР”.

Таблиця 1

Ким Ви себе вважаєте насамперед?
Січень 2015 (одна відповідь) (%)

	Захід	Центр	Схід	Південь	Донбас	Україна загалом
Жителем свого села чи міста	13,1	9,4	6,9	17,5	10,2	10,8
Жителем свого регіону	11,0	8,3	8,7	14,7	35,2	12,2
Громадянином України	66,9	74,4	73,4	59,2	37,7	67,5
Представником свого етносу	2,3	1,9	1,2	1,2	1,5	1,8
Громадянином Росії	0,2	0,3	0,4	0,2	0,2	0,3
Громадянином СРСР	1,0	1,4	5,2	5,0	4,7	2,6
Громадянином Європи	1,3	0,3	0,6	0,0	0,5	0,6
Громадянином світу	3,1	3,1	1,9	2,0	8,7	3,3
Інше	0,5	0,0	0,2	0,0	0,7	0,3
Важко сказати	0,4	0,9	1,4	0,0	0,2	0,7

Другою істотною відмінністю нинішнього Донбасу від решти регіонів України є зовнішньополітичні орієнтації. Донбас залишився єдиним регіоном, який хотів би приєднатися до Митного союзу (табл. 2). Згідно з опитуванням, проведеним у січні 2015 р., мешканці Донецької області негативно сприйняли підписання Угоди про асоціацію з

Таблиця 2

Куди має рухатися Україна у зовнішньому напрямку?
Січень 2015 (одна відповідь) (%)

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Україна загалом
Вступ до ЄС	74,1	48,8	37,0	41,6	16,9	50,0
Вступ до Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану	3,3	7,0	15,7	14,5	51,1	12,2
Неприєднання ані до ЄС, ані до Митного Союзу	12,0	23,6	21,9	36,1	22,7	21,4
Важко відповісти	9,8	20,7	25,4	7,8	9,3	16,4

Європейським Союзом (61% – негативно і усього лише 18% – позитивно). Щоправда, негативне ставлення переважає ще в одній області України – Харківській (41% – негативне, 33% – позитивне).

Водночас соціологічні дослідження засвідчують, що як не існує цілісного Південного Сходу (де особливо контрастує Донбас), так і сам Донбас дуже неоднорідний, фрагментований. Про це добре свідчать опитування, проведені у різних містах Донбасу, зокрема, у Слов'янську та Краматорську Донецької області³.

Слов'янськ і Краматорськ – міста, які розділяє 15 кілометрів, проте опитування виявило, наскільки відмінною тут є громадська думка.

У Краматорську більшість жителів вважають себе насамперед громадянами України (47%), хоча й регіональна ідентифікація досить виражена: 15% в передусім відчують себе жителями міста, а 17% – жителями регіону (в сумі 32% регіональної ідентифікації), 5% – з колишнім Радянським Союзом. А у Слов'янську переважає регіональна ідентифікація: насамперед вважають себе жителем свого міста 35%, жителів регіону – 19% (у сумі – 54% регіональної ідентифікації) і лише 33% опитаних в передусім вважають себе громадянами України. Щоправда, й громадянами Росії ніхто себе в Слов'янську не вважає, натомість значна частина – 7% – й досі ідентифікує себе з колишнім Радянським Союзом.

Думка жителів Слов'янська і Краматорська значно різниться у питанні ставлення до російського фактору, під яким у цьому випадку мається на увазі (не)сприйняття

³ Дослідження у містах Слов'янськ і Краматорськ було проведено Фондом “Демократичні ініціативи” спільно з соціологічними службами Центру Разумкова (Слов'янськ) та Ukrainian Sociology Service (Краматорськ). У Слов'янську опитування відбулося з 22 по 27 листопада 2014 р., було опитано 510 респондентів за вибіркою, що є репрезентативною стосовно дорослого населення міста (старше 18 років). У Краматорську опитування тривало з 22 листопада по 1 грудня, було опитано 500 респондентів за репрезентативною для міста вибіркою.

Російської Федерації як сторони конфлікту, визначення російсько-українських відносин як війни, а також визначення конкретної ролі Росії в конфлікті, що територіально розгортається на теренах Донбасу. Позиція жителів Краматорська стосовно того, чи є Російська Федерація стороною конфлікту на Донбасі, є однозначною – 49,5% жителів міста вважають Росію безпосередньою стороною конфлікту, тоді як тих, хто з цим не згоден – удвічі менше 26%. Громадська думка Слов'янська, на відміну від Краматорська, розділилася майже порівну між тими, хто Росію стороною конфлікту вважає (33%), не вважає (35%) або не може сформулювати однозначну відповідь (32%).

Відмінності мають місце і щодо того, як жителі двох сусідніх міст бачать роль Росії у цьому конфлікті. Зокрема, у Краматорську місцеве населення вважає, що роль Росії полягає насамперед у забезпеченні збройних формувань “ДНР” та “ЛНР” зброєю (57,5%), а також участі Збройних Сил самої Росії у бойових діях на боці “ДНР” та “ЛНР” (42%). У Слов'янську образ Росії значно більш позитивний: більша частина респондентів вважає, що роль Росії проявляється у наданні Донбасу гуманітарної допомоги (54%), на другому місці – забезпечення “ДНР” та “ЛНР” зброєю (43%).

Окрім різних оцінок ролі Росії у цьому конфлікті, населення Краматорська і Слов'янська по-різному визначає характер нинішньої ситуації у відносинах між РФ та Україною. Зокрема, відносна більшість жителів Краматорська вважає, що між двома державами йде війна (43%), а частка тих, хто війною це не вважає, на 10% менша – 33%. У Слов'янську громадська думка діаметрально протилежна: переважна більшість населення міста (40%) не згодні, що між Україною та Росією йде війна, вважають це війною 26% і ще 33,5% не змогли визначитися з відповіддю.

Нарешті, цим містам-сусідам притаманні протилежні зовнішньополітичні орієнтації: мешканці Слов'янська прагнуть вступу України до Митного союзу (40%) і значно менше підтримують вступ до Європейського Союзу (16%),

а серед жителів Краматорська прихильників Митного союзу вдвічі менше – 20%; натомість громадська думка ділиться між підтримкою вступу до ЄС (31%) та неприєднанням до обох союзів (42%).

Загалом, як бачимо, населення Слов'янська значно більше проросійськи налаштоване, ніж населення Краматорська.

Це пояснюється багатьма причинами, насамперед станом економіки в цих містах (наскільки працюють підприємства, наскільки забезпечені роботою жителі міст тощо) та особливістю ситуації, яка була під час окупації цих міст бойовиками “ДНР” (мірою зруйнованості міста, масштабністю потрясінь, які пережили жителі). З цього випливає важливий висновок – не можна поширювати на весь Донбас, на різні міста результати, отримані в інших містах. Так само як немає єдиного Сходу, так само й немає єдиного Донбасу, навіть на звільнених територіях. Для кращого розуміння і громадської думки, і, особливо, тих першочергових завдань, які мають бути реалізовані, потрібно проводити опитування у різних містах Донбасу. Соціологія має стати одним із ключових компонентів відбудови та реінтеграції Донбасу в Україну, бо, як влучно зауважив класик, “розруха починається у головах”, й дослідити стан та витoki протистояння на Сході – першочергове завдання соціології.